

Junk Space You Need

Interview with Alex van de Beld, Onix Architecten

Impressie van een 'open
hoefijzer'
Impression of an 'open
horseshoe'

The Woonerf Today

Het woonerf leeft

For many people the term woonerf conjures up an image of 1970s housing characterized by outmoded ideals from a bygone era. Over the decades, the awkwardly meandering structures, the bare outdoor spaces, the cluttered effect and the non-descript architecture have come under attack. A few examples have retained their appeal, but on the whole, the term, once so influential, has come to stand for stuffy, drab structures, which find little favour with town planners today. Not everyone subscribes to this view, however. Onix Architects is one of the few firms in the Netherlands openly promoting the notion of the *erf* (yard) as a concept for shared living. Its architecture and terminology combine nostalgic references to small-scale living, rural communities, barns, and so forth with modern forms of communal living. For example, it has taken the typology of the *erf* and transferred it to a sheltered home zone or *woonzorgerf*, where people who need care share a sheltered environment thus allowing them to live independently for longer. The ideas were developed in a study called 'Nieuwe erven: een onderzoek naar kansen voor een zorgeloos dorpsleven'

(New kinds of *erven*: an investigation into opportunities of living a carefree village life), which was published jointly with DAAD. In Almere another *erf* development was conceived around a group of veranda houses; in this instance the *erf* had no shelter function. We asked Onix architect Alex van de Beld about the *erf* concept and how he believes it can be developed today.

What defines an erf? Is it the informality of the space, or is it principally about providing a sanctuary from city stresses – a more peripheral approach to living? What does it actually mean to share an erf? What new initiatives can it stimulate?

It depends entirely on your notion of shared living, I think. Sweden, where I've been working for a fair period of time, has an interesting history in this respect, encapsulated in the term *Allemansrätt*. The basic assumption is that all the land is publicly owned. You can buy a plot and build a house on it but the rest of the population retains right of access to your property and may even use it to stay the night. You're allowed to camp anywhere in Sweden so long as you treat the landlord

and tenants with respect. *Allemansrätt* literally means 'everyman's right'. It gives a person the right to access and use any land.

So in Sweden the landscape that all enjoy is genuinely open to everyone?

Precisely. It's a form of public common sense, an arrangement which ensures that public property can't be privatized. It means that a scenic coastal path winding through a settlement of exclusive villas will always be accessible to the public. This is of interest because it generates a culture of sharing.

Even if such a thing as 'the Swedish citizen' exists, these people will still be individualistic, American-style consumers at a personal level. It's interesting to think in parallels, though. Shouldn't we be experimenting much more with themes of this sort in the Netherlands?

We should be more involved in questioning themes such as collective or public use of space, accessibility and hybrid forms, I agree. Though, of course, we don't have the same amount of space as the Swedes and this makes it harder to introduce an idea like *Allemansrätt*. But we could at least

Noodzakelijke rommelruimte

Interview met Alex van de Beld, Onix Architecten

Onix Architecten, ontwerp voor
100 seniorenwoningen, Zweden
Onix Architecten, design for 100
senior citizen dwellings, Sweden

Het woonerf roept bij veel mensen associaties op met woningbouw uit de jaren zeventig, met achterhaalde idealen uit lang vervlogen tijden. Er is kritiek op de onhandig meanderende structuren, de kale buitenruimten, de rommeligheid, de weinig uitgesproken architectuur. Ondanks enkele nog steeds aansprekende voorbeelden lijkt de ooit zo invloedrijke term tegenwoordig te staan voor een stoffige, uitstralingsloze massa, waarin plannenmakers van nu geen heil meer zien.

Toch zijn hier en daar andere geluiden hoorbaar. Als een van de weinige Nederlandse architectenbureaus afficheert architectenbureau Onix zich openlijk met de gedachte van het erf als ruimte om te delen. In zijn terminologie en architectuur gaan nostalgische referenties aan kleinschaligheid, dorpen en schuren gepaard met nieuwe vormen van collectief wonen.

Zo is de typologie van het boerenerf vertaald naar een 'woonzorgert', waar zorgbehoevende mensen een veilig gebied delen en mede daardoor langer zelfstandig kunnen wonen. De ideeën zijn verder uitgewerkt in de samen met DAAD gepubliceerde studie 'Nieuwe erven: een onderzoek naar kansen voor een zorgeloos dorpsleven'. Bij de Verandawoningen in Almere is het erf ingezet in een woonomgeving zonder zorgfunctie. Aan Alex van de Beld van Onix de vraag wat op dit moment de aanknopingspunten kunnen zijn om over dit onderwerp door te denken.

Wat maakt een erf? Is het de informaliteit die met een erf gepaard gaat, of is de essentie van een erf wonen buiten de drukte – een meer perifere benadering van het wonen? Wat betekent het eigenlijk om collectief een erf te

bewonen? Welke nieuwe initiatieven worden er ontplooid?

Het gaat volgens mij in alle gevallen om manieren van nadenken over samen wonen. Zweden, waar ik sinds enige tijd werk, heeft wat dat betreft een interessante geschiedenis, die tot uitdrukking komt in het *Allemansrätt*. De essentie hiervan is de idee dat het grondoppervlak publiek domein is. Je kunt wel een stuk grond kopen en daar een huis op zetten, maar iedereen heeft vervolgens in Zweden het recht om jouw erf te betreden, of zelfs om op dat erf te verblijven. Je mag dus in Zweden overal kamperen, mits je met respect voor de eigenaars en de bewoners van een erf opereert. Het *Allemansrätt* betekent dus zoveel als 'iedereensrecht', een wat kromme vertaling, maar zo moet je het wel zien. Het is een publiek recht op het grondgebruik.

investigate the advantages of the sense of hospitality it brings. In the past we've explored the Dutch landscape hypothetically; similarly we could introduce *Allemansrätt* as a notional programme.

Land consolidations have led to a more efficient distribution of our precious land, and many small roads and passages have been closed off. In the Netherlands there is also a law that says that if you have provided a right of way over a piece of land for 30 years but nobody uses the land, then you can claim property rights over it. By embracing such a law haven't we in effect relinquished the idea of free access to the landscape?

It's true that there is a considerable difference between our country and Sweden. The Swedish landscape is in principle a continuous realm to which the public is allowed free access while our freely accessible areas are traditionally organized more like the grouting in a mosaic. Dutch landscape has increased in scale and lost its stratified structure. Which doesn't mean that architects can't make an effort to improve local access to the landscape.

Are there parallels between these two worlds? Do you, as a person commuting between Sweden and the Netherlands, feel that there are aspects in the two traditions that support new opportunities in, for example, housing?

In order to transfer some of the qualities of Swedish society to the situation in the Netherlands, we'll have to experiment more widely with the culture. While a designer is not in a position to introduce *Allemansrätt*, he can propose plans for a collective *erf*, for example, which offers free access to everyone. The Veranda Houses in Almere, where we tried to avoid making a development that was isolated from its surroundings, are a case in point. Normally what happens in the Netherlands is that the road is public and everything else is private. In Almere we came up with a formula that allows for a mixture of the two and so far this seems to be working well. Legally, we've managed to settle things as we wanted, but there's still a no-entry sign along the road, which rather defeats the object. What I'm saying is that experiments can also trigger resistance. There will always be residents who, despite new regulations, want to keep strangers out.

Would there be a sign if you moved the project to Sweden?

People in Sweden behave in a similarly consumerist way as people here. They're just as keen to own that detached villa with surrounding grounds. I think the difference lies in the fact that that in Sweden collectivity feels more authentic as it's comfortably rooted in tradition. Nonetheless, in order to function well, the Swedish *erf* will need to be anchored locally too. I guess the lesson is that you should be flexible in your approach; there's no one solution that fits every *erf*.

There haven't been many cases in the Netherlands recently where the collective erf was a key factor. You rarely see typologies that have been realized with the express aim of accommodating a community. Can you give an example of a project in Sweden where the erf unequivocally fulfils that function?

We're currently working on a 100-apartment development for retired people in Sweden, based on a series of horseshoe-shaped blocks. We want to create an interconnected environment where the residents' private domain lies within the intimate collective areas enclosed by the horseshoe-shaped blocks. One surprising element, perhaps, is that the openings of the blocks are orientated away from each other. This arrangement produces public routes leading through the cluster's central open area.

What in particular makes this typology so interesting?

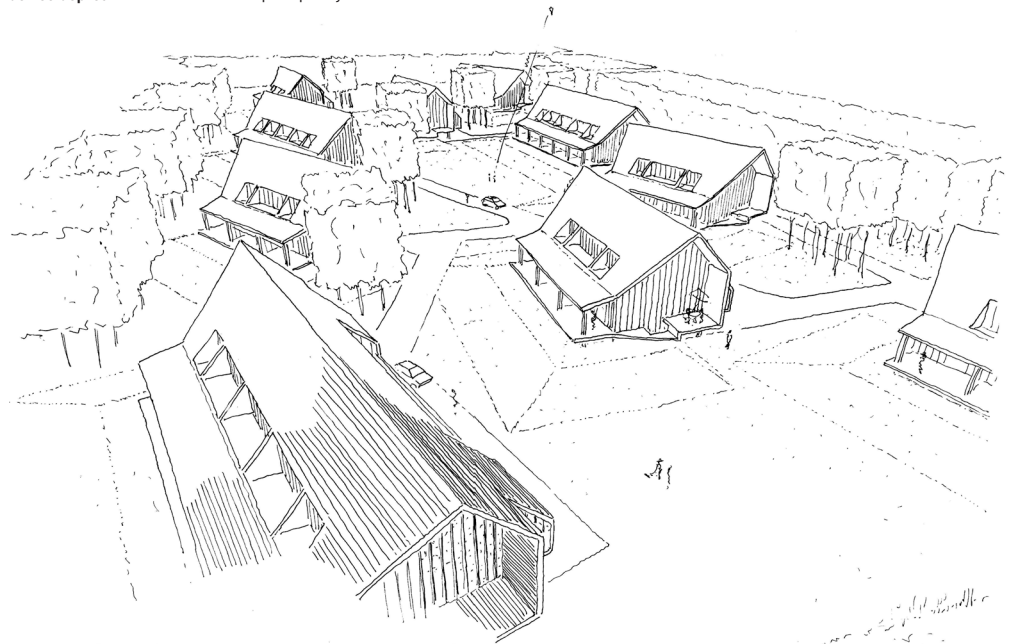
To begin with, the horseshoes form smaller grouped living environments each maintaining a collective garden. The term we've used is 'ungated community'. The openings of the horseshoe-shaped blocks extend into the surrounding landscape. The fronts of the houses are on the outside of the horseshoes, facing the entrance of the adjacent block with a street-like passage in between. The buildings increase in size towards the curve so that it looks as though there's a hill rising up from the landscape. Hopefully a parking bay covered by a green roof will further underline this idea. All these elements make it an exciting model, so exciting, in fact, that it's been described as special even in Sweden.

Is that the architect's job: to think of an alternative to terraced housing?

It's all very well to want to improve society, but an architect can only create space. Terraced housing puts the lid on architectural creativity. It's impossible for an architect to create space in that kind of scheme. For us the true challenge lies in finding ways of creating space within the framework of a programme. Ideally your solution should provide an interesting use of the space and at the same time have a clear function. This means that an architect has to do much more than design façades; he has to think carefully about how the interior space will be used. No one thought

Verandawoningen, schets van de hoofdopzet

Verandah homes, sketch of principal layout

De ruimte waarvan iedereen kan genieten, is in Zweden dus ook werkelijk toegankelijk voor iedereen?

Precies. Het is een soort publieke logica, een regeling die er voor zorgt dat bepaalde grond niet geprivatiseerd kan worden. Hierdoor is het strandpad langs een dorp met zeer exclusieve villa's aan zee altijd publiek toegankelijk. En dat is interessant, dat schept een cultuur om dingen te delen.

Als het al mogelijk is om te spreken van 'de Zweed', dan is die als persoon uiteindelijk ook een individualistische consument, Amerikaans georiënteerd. Niettemin is het interessant om in parallellen te denken. Zouden we in Nederland niet veel meer moeten experimenteren met dit soort thema's?

Thema's als het collectieve, het publieke ruimtebeslag, toegankelijkheid en tussenvormen daarvan, zouden inderdaad meer moeten worden bevraagd. We beschikken hier natuurlijk niet over een vergelijkbare hoeveelheid ruimte als in Zweden, om met hetzelfde gemak dat *Allemansrätt* in te voeren. Maar we zouden op zijn minst de voordelen van dat gevoel van gastvrijheid die het oplevert, kunnen bestuderen. Zoals we in Nederland ooit het landschap kunstmatig hebben onderzocht, zouden we het *Allemansrätt* als artificieel programma kunnen introduceren.

Door ruilverkavelingen is Nederland steeds efficiënter ingericht en zijn veel verbindingen en doorgangen opgeheven. Verder hebben we een wetgeving die bepaalt dat, als je 30 jaar recht van overpad verleent, maar niemand daarvan gebruik maakt, je de grond kunt claimen als jouw eigendom. Hebben wij hierdoor het idee van een betreedbaar landschap niet allang opgegeven?

Het verschil tussen Nederland en Zweden is inderdaad vrij groot. In Zweden is het landschap een soort oppervlak dat in principe publiek domein is. In Nederland is die vrije toegankelijkheid traditioneel meer als de voegen van een mozaïek georganiseerd. Daar komt bij dat het huidige Nederlandse landschap inderdaad grootschaliger geworden is en daardoor ook zijn gelaagdheid is kwijtgeraakt. Maar dat betekent nog niet dat je je als architect niet kunt inspannen om de ontoegankelijkheid van het landschap plaatselijk op te heffen.

Zijn er parallellen te trekken tussen deze twee werelden? Heb jij, als reiziger tussen

Nederland en Zweden, het gevoel dat er aanknopingspunten zijn in beide tradities, die tot nieuwe kansrijke situaties leiden, bijvoorbeeld op het gebied van wonen?

Om een aantal kwaliteiten van de Zweedse samenleving te vertalen naar een toepassing hier in Nederland, zul je dieper met de cultuur moeten experimenteren. Je kunt als ontwerper niet het *Allemansrätt* invoeren, maar je kunt wel voorstellen om bijvoorbeeld een collectief erf te maken, dat voor iedereen vrij toegankelijk is. Dat hebben we geprobeerd met de Verandawoningen in Almere: om een buurt niet te veel af te schermen. In de Nederlandse traditie zou je regelen dat de weg er doorheen de enige publieke ruimte vertegenwoordigt en het domein daarachter privaat is. In Almere hebben we een mengvorm gevonden, die vooralsnog goed werkt. Juridisch hebben we het weten af te kaderen, maar toch staat er nu een verbods-

'Strokenbouw zet de creativiteit in architectuur op slot. Architecten moeten weer de kans krijgen om weefsels te introduceren die leefkwaliteit produceren'

bord, wat erop duidt dat het toch niet voor iedereen openbare ruimte betreft. Wat ik hiermee wil zeggen is dat experimenten ook weerstand oproepen. Er zullen altijd bewoners zijn die, ondanks de nieuwe spelregels, onbekenden zullen weren.

Als je datzelfde project naar Zweden zou verplaatsen, heb je dan geen bordje nodig?

In Zweden heb je te maken met een vergelijkbaar consumentengedrag als in Nederland. Ook daar willen de mensen die vrijstaande villa, met dat stuk grond eromheen. Maar ik denk dat collectiviteit in Zweden authentieker aanvoelt en gemakkelijker wortelt in de traditie. Toch moet ook in Zweden een erf uiteindelijk lokaal verankerd zijn om goed te functioneren. De les is, denk ik, dat je het idee van een erf niet overal op exact dezelfde manier moet willen aanpakken.

Er zijn in Nederland weinig recente voorbeelden te vinden, waarin het collectieve erf een centrale rol speelt. Daadwerkelijk gebouwde typologieën die bewust zijn gemaakt om een collectief van mensen te huisvesten, kom je niet zo heel veel tegen. Kun je een voorbeeld geven van een project in Zweden, waarin het erf wel die rol speelt?

In Zweden maken we momenteel een ontwerp voor 100 seniorenwoningen, in de vorm van een serie hoefijzervormige gebouwen. We proberen een soort geschakelde ruimten te maken, waarbij het privé-domein voor de bewoners als kleine collectieve ruimte binnen hoefijzervormige gebouwen ligt. De openingen van de hoefijzervormen zijn echter niet naar elkaar toegekeerd, maar juist naar buiten. Hierdoor ontstaan er tussen deze vormen publieke routes die door het openbare middelpunt van het cluster voeren.

Wat is er precies zo interessant aan die typologie?

In de eerste plaats vormen de hoefijzers kleinere groepjes aaneengesloten woningen en daarmee kleinere collectieven, die gezamenlijk een tuin onderhouden. Wij noemden dat een *ungated community*. De open kanten van de hoefijzers zijn van elkaar afgekeerd en steken dus het landschap in. Tussen de hoefijzers bevinden zich de voorkanten van de huizen die met elkaar een soort straten vormen. Doordat de hoefijzers vanaf de open kant oplopen manifesteert het geheel zich als een soort heuvel in het landschap. Als alles goed gaat wordt dit beeld van een heuvel nog versterkt, doordat we het parkeren onder een groen dak stoppen. Dat geheel maakt dit model interessant, zo zeer zelfs dat het project ook in Zweden als bijzonder wordt beschouwd.

Is dat de opgave voor de architect: een alternatief voor het rijtjeshuis bedenken?

Je kunt de samenleving wel willen verbeteren, maar een architect kan alleen ruimte maken. Strokenbouw zet de creativiteit in architectuur op slot. In zo'n typologie kan een architect nooit ruimte maken. De werkelijke opgave voor architecten is dus: hoe kun je met programma ruimte maken? En dan liefst ook nog zo, dat die ruimte op een interessante manier wordt gebruikt, dat ze functioneert. Een architect moet dus veel verder gaan dan de gevelcompositie; hij moet zich kunnen

of this vital aspect when the Vinex developments went up. In my view, urban development should be stepped up, returning to architects the responsibility for filling in the blocks rather than developing areas that have been subdivided into rows of lots in advance. Architects should again be given the opportunity to create a fabric that will generate quality of life.

Does that type of urban planning ultimately make a difference to the houses themselves as well?

Absolutely. You only have to look at the Veranda Houses. None of them are secluded by private gardens or fencing. We still wanted them to have some natural form of privacy so we elevated the living room at the front of the houses slightly and created a car space below; the veranda at the back joins on to a low ramp, providing the downstairs rooms with just enough privacy to feel unencumbered. In other words, we created an in-between space to facilitate the transition from the collective landscape to the private interior spaces of the houses.

How vulnerable is the concept of collectivity you introduced in Almere? The first generation of residents made a conscious commitment to this way of living but what about the second or third generations?

This is not some kind of communist collective we're talking about! Nor is it a sect from the 1960s. The first generation of residents is already a very heterogeneous group. So to ensure that all parties keep their side of the agreement, a legal collective has been called into being which also owns the land. What they all have in common is that they like the idea of having the space available to them rather than insisting on having their own private garden to sit in. Collective ownership of the landscape means that the residents have to organize certain things together, starting at a very practical level with the maintenance of the grounds.

So what these people want, actually, is the comfort of a house and the shared maintenance of an apartment?

That's right, and their priority is to have space. Somewhere for the children to play, for instance, but also because of the generous views you get. The Veranda Houses moreover prove that the term 'free-standing' can be interpreted quite broadly. I believe that the feeling of spaciousness

achieved in them is comparable to that of freestanding houses.

Apart from creating a sense of space, your work – in particular the Veranda Houses – is clearly also about the vocabulary of the landscape. A cross section of one of the Veranda Houses looks remarkably like that of a farmhouse. This can't be a coincidence.

I wouldn't want to go so far as to say that Groningen, where we work, is our only orbit, but you're right that we have a phenomenological preference for the typologies that surround us. Personally I don't make a big distinction between urban and rural typologies. What matters most, in my view, is that you endeavour to find the right form. I often start with an inspiring memory, something I want to return to, and then I gradually introduce new discoveries. At Onix we call this hybrid form the 'strangely

'I think that from the architect's perspective of creating space, there are thousands of different types of erven'

familiar'. The ideas were originally put there consciously but through persistent practice they gradually become a distinguishing feature of your work, your personal trademark, as it were.

Does this mean that you have some sort of intuitive reflex at Onix, which produces multifarious erven?

I think that from the architect's perspective – thinking purely in terms of creating space – there are thousands of different types of erven.

Given that there are so many different types and forms, is it possible to list a number of fixed values that can be applied to every erf?

I can't give you a definition off the cuff, but there are definitely some conditions that apply across the full range of erf designs. A key aspect is that an erf determines its own space. We don't say this is the erf and here's the space it has to fit into – no, it's first and foremost a bottom-up process. Next, you need an open space, a 'free zone'. My

partner Haiko Meijer at Onix would call it a 'junk space'. He looks at it from a farm-typology perspective, while I'm inclined to take a more theoretical approach and call it an 'undefined space'. Not that it makes much difference, the effect is the same.

In what way?

Leaving a space empty or not giving it a programme both demand a certain amount of discipline from the designer. A farmer on the other hand won't have to impose this kind self-control; he will appropriate the unprogrammed area. That is the essence of the erf.

So you can't really design an erf?

No. If you design every detail, you end up with a 'sham erf'. A good example of this is the famous Fredensborg project by Utzon, not far from Copenhagen, which features an overstylized collective area. As a result there's no clear balance between what's public and what's private and the idea of a 'free zone' has disappeared, although partly this is also due to the fact that the residents are mostly retired people, of course, and there are no children playing in the public areas. The courtyard is surrounded by a line of neatly trimmed beech trees. It isn't really used for anything and its function is mainly aesthetic. Everything is organized and that rather gets on my nerves. Architecture should be grafted onto the landscape again. I don't mean a return to Frampton's 'critical regionalism' – I prefer the word 'dirty' to 'critical' because that gives the term a more controversial and therefore useful meaning.

One final question: would it be conceivable to apply the 'erf-with-junk-zones' idea in an urban environment to generate new types of housing?

We're currently building an erf in Amsterdam-Slotervaart as part of a wider regeneration project, an erf in the heart of urban society. We're planting a mosque, a school, 240 dwellings and a sports hall in a fabricated landscape. Essentially this scheme, too, is about the gradual fusion of different domains: from public, through collective, to private. That mixture is another important precondition for the erf.

richten op hoe de ruimte van de woning gebruikt wordt. Dit vitale aspect is in de Vinex-wijken totaal achterwege gebleven. Wat mij betreft moet de stedenbouw dan ook flink opschalen, zodat de architect weer verantwoordelijk wordt voor het invullen van de blokken in plaats van voor het uitwerken van voorverkavelde rijen. Architecten moeten weer de kans krijgen om weefsels te introduceren die leefkwaliteit produceren.

Heeft die vorm van stedenbouw uiteindelijk ook invloed op de woningen zelf?

Zeker. In het geval van de Verandawoningen is dat onmiddellijk duidelijk. Deze woningen beschikken niet over een privé-tuin en hebben geen schuttingen. Toch wilden we de woningen voorzien van een natuurlijk soort privacy. Door de woonkamers iets op te tillen ontstond er aan de voorkant ruimte om de auto onder het huis te parkeren; aan de achterkant geeft een klein dijkje met aansluitend een veranda de woonverdieping net genoeg privacy. Kortom, we hebben bij deze woningen een soort tussenruimte gecreëerd, die de overgang tussen het collectieve landschap en de private ruimte van het huis begeleidt.

Hoe kwetsbaar is het concept van collectiviteit dat jullie in Almere geïntroduceerd hebben? De eerste generatie bewoners heeft immers bewust gekozen voor deze woonsituatie, maar wat zal er gebeuren met de tweede of derde generatie?

We hebben het hier niet over een communistisch collectief! Het is ook geen sekte uit de jaren zestig. Zelfs de eerste generatie bewoners is wel degelijk een heel heterogene groep. Om toch een zekere borging van de afspraken te realiseren, is er daarom een juridisch collectief gesmeed, waarbij het collectief eigenaar is van de grond. Wat ze gemeen hebben, is dat ze misschien niet allemaal zelf in hun tuintje willen zitten, maar het wel prettig vinden om over die ruimte te kunnen beschikken. Dat gemeenschappelijk bezit van het landschap garandeert een zekere samenhang, die al in heel praktische zin begint met een gezamenlijke onderhoudsplicht.

Eigenlijk willen deze mensen het comfort van een huis en het onderhoudsregime van een appartement?

Inderdaad, waarbij het ze vooral gaat om de ruimte, waar bijvoorbeeld de kin-

deren kunnen spelen. Maar ook om ruimte in de zin van uitzicht. De Verandawoningen bewijzen bovendien dat het begrip 'vrijstaand' gerelativeerd kan worden. Ik ben van mening dat het ruimtelijk gevoel bij de Verandawoningen zeer vrijstaand is.

Behalve over een gevoel van ruimte gaat jullie werk, en zeker de Verandawoningen, onmiskenbaar ook over het vocabulaire van het buitengebied. De doorsnede van de Verandawoningen heeft waarschijnlijk niet toevallig verdacht veel weg van een boerderijtype, of zien wij dat verkeerd?

Ik zou Groningen niet bij voorbaat als periferie willen beschouwen. Maar er bestaat bij ons inderdaad wel een fenomenologische voorliefde voor de typologieën van de omgeving die ons omringt. Persoonlijk maak ik ook niet zo'n wezenlijk onderscheid tussen de typologieën van stad en land. Volgens mij ben je vooral altijd op zoek naar de juiste vorm. Die vind ik in inspirerende herinneringen, die ik opnieuw wil toepassen en waaraan ik nieuwe ontdekkingen toevoeg. Die mengvorm noemen wij bij Onix het 'vreemdvertrouwde'. De ideeën zijn er aanvankelijk bewust ingestopt, maar door het lang genoeg te oefenen, wordt het een karakteristiek van je handschrift binnen je oeuvre.

Dat betekent dat er eigenlijk veelsoortige erven als een intuïtieve reflex uit de Onixkoker kunnen komen?

Ik denk dat er duizenden verschillende erven zijn, althans vanuit het perspectief van de architect, de ruimtemaker.

Is het mogelijk om ondanks die overweldigende hoeveelheid verschijningsvormen en mogelijke varianten van het 'erf', een aantal vaste waarden daarvan te benoemen?

Ik kan zo geen definitie geven, maar ik ben er zeker van dat er wel enkele condities te benoemen zijn, die er voor zorgen dat iets een 'erf' genoemd kan worden. Een belangrijk element is dat een erf op eigen wijze ruimte programmeert. Wij zeggen niet: dit is het erf en daar moet het inpassen – nee, het is in de eerste plaats een bottom-up verschijnsel. Vervolgens moet er altijd een open plek, een soort van free zone aanwezig zijn. Mijn partner in het bureau Haiko Meijer zou het 'rommelruimte' noemen. Hij bekijkt dat meer vanuit de boerentypologie. Ik heb de neiging er iets theoretischer naar te kijken en

zou zeggen dat het ruimte is, waarvan je niet weet wat je ermee moet. Het effect is overigens hetzelfde.

Hoe bedoel je dat?

Het leeglaten van ruimte, of het nalaten van het programmeren daarvan, vereist een zekere discipline bij de ontwerper. Maar een boer zal zich niet hoeven te beheersen; hij zal zich die ongeprogrammeerde ruimte dus toeëigenen. Dat is de essentie van het erf.

Dus het erf is niet te ontwerpen?

Nee. Als je ze echt helemaal ontwerpt ontstaan er 'schijnerven', bijvoorbeeld het beroemde Fredensborg-plan bij Kopenhagen van Utzon, met een veel te gestileerd ontworpen collectieve ruimte, waardoor de balans tussen privé en collectief onduidelijk is en er eigenlijk geen free zone meer over is. Natuurlijk komt dit ook doordat er vooral senioren wonen en er geen kinderen spelen. Omgeven door een keurig geschoren beukenhaag is het publiek domein hier vooral een erg esthetische, ongebruikte ruimte. Alles is georganiseerd en dat roept bij mij een zekere weerstand op. Architectuur moet weer geënt zijn. Ik doel dan niet zo zeer op het 'kritisch regionalisme' van Frampton – ik zou eerder de term 'kritisch' willen vervangen door 'dirty', zodat deze een meer uitdagende betekenis krijgt die openstaat voor gebruik.

Is het tot slot ook mogelijk dat het idee van een erf met rommelzones in de stad wordt ingezet om nieuwe woonvormen te genereren?

In Amsterdam-Slotervaart bouwen we op dit moment, als onderdeel van de herstructureringsopgave, een erf in het hart van de stedelijke samenleving. We bouwen daar een moskee, een school, 240 woningen, een sportzaal in een soort gefabriceerd landschap. Feitelijk gaat ook dit plan over de graduele vermenging van verschillende domeinen. Van publiek, via collectief, naar privaat. Dat is een andere belangrijke voorwaarde voor het 'erf'.